

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ Й МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Досвід В. І. Леніна — автора, рецензента й редактора багатьох літературних творів — є невичерпною скарбницею нових знань і практичних навиків, потрібних кожному журналісту і редактору. При всій різноманітності їх праці над твором чи не найважливішим є вміння правильно його розуміти, аналізувати й оцінювати. Здобути ці знання й уміння допоможе вивчення ленінських принципів і методики аналізу та оцінки літературного твору.

Постійно працюючи як автор, редактор, рецензент, В. І. Ленін виробив і сформулював струнку систему поглядів на завдання редактора і рецензента — людей, які покликані опрацьовувати чи оцінювати твори в рукописі. З численних висловлювань його можна скласти чітке уявлення про обов'язки і моральні якості рецензента й редактора, про ті вимоги, які вони повинні ставити до рукописів творів різних жанрів літератури, про те, що забезпечить успіх їх роботи, якими шляхами і методами вони досягнуть бажаного результату — випустити твір, потрібний народові.

Основним критерієм оцінки будь-якого твору В. І. Ленін вважав партійність, ідейність, класовий підхід до зображуваних явищ. Ще в 1900 р. він писав: «...Ми не маємо наміру зробити наш орган простим складом різноманітних поглядів. Навпаки, ми будемо вести його в дусі строго визначеного напрямку. Цей напрям може бути виражений словом: марксизм...»¹

Ленін вважав, що при будь-якій оцінці подій слід «прямо й відверто ставати на точку зору певної суспільної групи». Принцип партійності літератури найбільш повно й глибоко сформульований у відомій статті В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література»².

Насамперед потрібно звернути увагу на ідейну спрямованість твору — яку користь він приносить народові, наскільки пов'язаний із боротьбою за будівництво нового життя. Саме з таких позицій Ленін оцінював творчість М. Горького, Д. Бедного та ін. Він бачив у митцеві творця, мислителя, здатного запліднювати революційну думку людства досвідом і живою роботою пролетаріату. Збагачувати, розвивати цей досвід, а не просто засвоювати його, одягати в «образну форму».

Проте ленінський принцип партійності літератури зовсім не обмежується вимогами лише ідейного характеру. Навпаки, він передбачає вимогу високої художності. Свідченням цього є ленінська думка про справжню, а не ілюзорну свободу творчості, про те, що в ній «безумовно необхідне забезпечення більшого простору особистій ініціативі, індивідуальним нахилам, простору думці і фантазії, формі і змістові»³.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 320.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 26—31.

³ Там же, стор. 28.

З вимогою партійності В. І. Ленін тісно пов'язував принципіальність оцінки творів, позиції редактора при доборі їх до друку. У статті «Ліберальне розбещення робітників» Ілліч зазначав: «Свідомим робітникам дорога перш за все і більш за все в кожному органі преси його принципіальність»⁴. Він засуджував замовчування працівниками преси своєї лінії, ухиляння від чесного вияву своїх позицій, безпринципне публікування в одному друкованому органі творів авторів з різко протилежними точками зору. Можливість співробітництва того чи іншого літератора в пресі Ленін визначав за його політичним обличчям. Принципіальність оцінки твору, на його думку, полягала в тому, щоб «судити про це не з точки зору стилю, дотепності, популяризаторського таланту даного письменника, а з точки зору його напрямку в цілому, з точки зору того, що несе він своїм ученням в робітничі маси»⁵. Ось чому стало неможливим співробітництво ідейного ворога марксизму О. Богданова в політичних журналах і газетах, що стояли на позиціях марксизму.

Об'єктивність редактора і рецензента, на думку Ілліча, включає в собі сумлінний, діловий розбір питання, вона несумісна з пересмиккуванням, викривленням тексту, дріб'язковим прискіпуванням. Ленін не раз засуджував тих критиків, які підходили до оцінки творів тенденційно, упереджено, пускаючи в хід недозволені прийоми і методи⁶. Ілліч вважав, що навіть розбираючи твір ідейного противника, треба бути особливо уважним, діловим і, щоб «вивести на люди», «пригвоздити й затаврувати» противника, слід обов'язково правильно викладати й тлумачити його думки, бо не можна давати ворогові зброї, неправильно тлумачачи їх⁷.

Зразками об'єктивного, ділового підходу до оцінки твору є статті і рецензії В. І. Леніна, його відгуки на книги, а також сумлінні й майстерні розбори багатьох творів ідейних противників у книгах «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів», «Матеріалізм і емпіріокритицизм» та ін. Володимир Ілліч веде розбір твору дуже докладно, широко цитуючи його, викриваючи автора його ж словами, виявляючи фальш, плутанину, наукову і художню неспроможність тощо. Діловий характер оцінки твору диктувався бажанням Леніна допомогти читачеві розібратися в його суті, спрямованості, прищепити читачеві певні знання і навички або захистити від шкідливого, ідейно ворожого впливу. Така конкретність і діловий характер аналізу й оцінки твору, на думку Ілліча, застерезуть критика від поспішних, неправильних висновків, необ'єктивності.

Об'єктивність оцінки тісно пов'язана, на думку Леніна, з повагою до авторської праці, увагою до своєрідності авторської манери викладу. Ставлення до автора має бути товариське, колегіальне, а не крочкотворське. У багатьох листах до авторів він просить переглянути надіслані ним проекти змін та обговорити їх спільно. Врахування думки автора було для Ілліча дуже важливим. Навіть вирішуючи долю рукопису в небажаному для автора плані, Ленін, проте, ще й ще раз звертався до нього, щоб пересвідчитись в правильності рішення.

Великої ваги надавав Володимир Ілліч тону критичних зауважень і оцінці твору. Прямий і відвертий у своїх зауваженнях і оцінках, Ленін ніколи не забував про людську гідність і самолюбство автора, а тому робив зауваження обережно, тактовно, у запитальній формі, ніби радячись, як краще зробити. Діловий, лояльний тон у стосунках з автором нічого спільного не має з командуванням, зневаженням автора. У зв'язку з поправками й зауваженнями Г. Плеханова до статті «Аграрна

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 72.

⁵ Там же, стор. 102.

⁶ Див.: Зб. «Ленін і книга». Політвидав України, К., 1965, стор. 15.

⁷ Див.: Сб. «Ленін — журналіст і редактор». Госполитиздат, М., 1961, стор. 114.

програма російської соціал-демократії», Ленін писав, що автор зауважень нагадує йому того візника, який гадав, що добре правити, означає якомога частіше й сильніше смикати коней.

Разом з тим, коли йшлося про принципові питання, при полемічному розборі творів ідейних противників Ленін навіть вимагав гнівного, різкого, а не примирливого тону. В листі до Аксельрода з приводу зауважень Плеханова до статті «Гонителі земства і Аннібали лібералізму» В. І. Ленін висловлював сумнів, чи зможе у дипломатичному тоні писати про пана, що викликає в нього бурхливі почуття.

Як редактор, Ілліч часто практикував обговорення й колективні розбори творів, ніколи при цьому не нав'язуючи своєї думки й оцінки твору, і завжди радився з цих питань із співробітниками. «Яка Ваша думка?», «Що Ви думаєте про це?» — такі звертання часто зустрічаємо в багатьох листах і записках Володимира Ілліча до своїх соратників і співробітників.

Н. К. Крупська згадує, як умів Володимир Ілліч працювати, знаходити спільну мову з людьми, кожного члена редакції використати за здібностями, від кожного взяти те, що він може дати, умів об'єднувати сили⁸.

Правильна, ґрунтовна оцінка твору, на думку Леніна, вимагає необхідного рівня підготовки того, хто збирається «судити» твір. На доказ цього твердження він наводив такий приклад. Людина зовсім темна і неосвічена оцінить, приміром, значення діяльності окремого революціонера, як-от Чернишевський, так: «Ну що ж, розбила людина собі життя, потрапила до Сибіру, нічого не добилась», — тобто вона сприйме цей факт без зв'язку з іншими⁹.

Щоб правильно розібратися в творі, дати йому обґрунтовану оцінку, слід, на думку Леніна, бути також добре обізнаним з тим чи іншим питанням, що розглядається у ньому. У листі до О. Потресова В. І. Ленін пояснює свою відмову дати відповідь рецензентам тим, що під рукою бракує відповідних матеріалів (Ленін був тоді на засланні в Сибіру).

Невід'ємною рисою ділового і морального обличчя рецензента й редактора, які беруться давати оцінку творіві, є, за Леніним, глибоке почуття відповідальності за доручену справу. Сам надзвичайно сумлінний і уважний при оцінці творів, Ілліч вимагав цього і від інших. Обурений «наскрізь буржуазною паскудною книжицею» С. Маслова «Селянське господарство», що вийшла в 1921 р., Ілліч вимагав покарати всіх відповідальних за редагування і випуск. Так само обурило його якість підготовки брошури про III Інтернаціонал (1919 р.): «Якийсь ідіот або нехлюй, очевидно, безграмотний, зібрав, наче під п'яну руч, всі «матеріали», статейки, промови і в безладді надрукував»¹⁰. Він вважав обов'язковим правилом, щоб за кожну книжку, що випускається, відповідала певна особа. Вимогливість і відповідальність рецензента й редактора, на думку Леніна, найосновніші якості їх ділового й морального обличчя.

Багатющою школою досвіду для наших рецензентів і редакторів є ленінські прийоми й методика ведення розбору, аналізу твору з метою його оцінки. Ленін вважав, що правильну, об'єктивну, обґрунтовану оцінку можна зробити тільки на основі вмілого аналізу, детального вивчення твору. Ленінські прийоми аналізу літературного твору, на жаль, ще мало вивчені, як мало систематизовані також і вимоги В. І. Леніна з цього питання. З усієї різноманітності цих прийомів можна виділити кілька найосновніших.

⁸ Див.: Н. К. Крупська. Ленін — редактор і організатор партійної преси. Держполітвидав УРСР, К., 1958.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 301.

¹⁰ «Ленін і книга». Політвидав України, К., 1965, стор. 272.

При аналізі, розборі авторського тексту, полеміці з автором багато важить, за Леніним, критичне ставлення до матеріалу, уміння заперечувати і доводити протилежне. Заперечувати, піддавати сумніву думки автора можна лише на основі доброго знання життя і літератури, що дають матеріал для заперечень.

Проте заперечення й спростування автора, підкреслював Ленін, не самоціль. Сидіти і місяцями спростовувати противника не годиться, — треба займатися ділом. Не слід також робити багатообіцяючих заяв, нахваляючись рознести опонента, і не виправдовувати їх, — це щось подібне до синиці, що хотіла «запалити море».

А. Луначарський писав, що Ленін — людина, яка переконує. Справді, Ленінові — рецензенту, критику, редактору, публіцисту — притаманні переконливість доводів, аргументованість закидів. Переконуючи, говорив Луначарський, він бореться, він бачить перед собою ворога, що говорить протилежне, — есера, меншовика, кадета, ліберала. Цей прийом — переконувати, одночасно розбиваючи протилежні думки, — Ленін не раз радив застосовувати й іншим критикам.

Аргументація, на думку Леніна, нічого спільного не має з дріб'язковим прискіпуванням до невдалих слів і виразів. Наприклад, з приводу критики програми газети «Рабочее дело» Ленін зазначав, що не слід висувати на перший план критику формальних вад програми, а звести їх до загального принципіального дефекту, щоб цим самим послабити у своїх зауваженнях характер прискіпування і посилити аргументацію¹¹.

Аргументація, доводи, не раз зазначав Ленін, повинні бути «залізними». Безпідставність звинувачень і зауважень, голослівність, пусто-порожня балаканина, фразерство, невміння наголошувати на основному, обирати центр ваги питання, — все це підлягало суворому осуду Ілліча. У редакційних зауваженнях до статті Гальорки (В. Воровського) «Орган без партії і партія без органу» він просив перенести центр ваги з незначних закидів на суть. При цьому він вимагає від Гальорки доводити свої нападки цитатами, а потім уже робити висновок.

Високо ставив Володимир Ілліч войовничий, бойовий дух критики, її публіцистичність, справжню полеміку. Зразком ведення публіцистичної війни був для нього К. Маркс, який умів поєднувати «війну» — найпристраснішу, найбеззавітнішу і найнещаднішу — з повною принциповістю.

Важливим моментом критики, аналізу, полеміки Ілліч вважав ясність, логічність викладу думки, які не давали б ґрунту для кривотлумачень. Він вимагав робити примітки до неясно сказаного, цитувати детальніше критикований текст. Неохайно, неясно висловлене зауваження, міркування Ленін пропонував усунути.

Володимир Ілліч ущипливо критикував тих горе-цінителів чужих творів, які оперують не доводами, конкретним розбором, а обмежуються загальними фразами, сиплять, як з мішка, дефініціями, іменами і цитатами. Критика, полеміка, не раз підкреслював Ленін, — це не гра в дефініції.

Безсоромні, безпринципні прийоми критики Ілліч називав «замітанням слідів», «демагогією», «софізмом», намаганням відвернути увагу читача в інший бік, «сипнути піском у вічі». Якщо нема аргументів, то ясно, що треба вдаватися до шулерства, застосовувати «прийоми клоуна». Критикуючи «писання» махістів, «винищувачів марксизму», Ілліч різко висміяв їх безконечні викрутаси, спроби обійти суть питання, прикрити свою відмову від прямого розбору суті справи.

Особливо обурювала Леніна нечесність розбору, пересмикування й фальсифікація думок автора, обривання цитат тексту саме на тому

¹¹ Див.: Сб. «Ленін — журналіст и редактор», стор. 16.

місці або перед тим, де йдеться про суть справи. Ленін вимагав точності посилань, цитувань автора, а не «паштету» з нього.

Негідним прийомом Ленін вважав також намагання заховатися за новою термінологією, блискучою фразою при аналізі й розборі. Ілліч зазначав, що марно «критики» творів Маркса—Енгельса прагнуть звалити все до купи, заховати суть суперечки за «дивною страхітливою термінологією». З допомогою «учено-філософської тарабарщини» деякі критики тільки «замітають сліди», «топчуться на місці» або вертаються назад.

Аналіз статей, рецензій, відгуків і висловлювань В. І. Леніна про літературу різних родів і жанрів показує, що Ілліч широко користувався цими прийомами оцінки твору, робив конкретний, діловий розбір, його зауваження завжди були аргументовані, думки висловлювалися ясно, чітко, логічно. Його критика завжди була діловою, наступальною, він вправно користувався іронією, вмів вів полеміку.

Комуністична партія та Радянський уряд постійно надають великого значення якості літератури, що випускається в світ. Високий ідейний, науковий і художній рівень видаваних книг значною мірою залежить від рецензента і редактора — цих надійних помічників і порадників автора. Оволодіння ними ленінською методикою аналізу й оцінки твору, засвоєння ленінських принципів роботи, ленінських норм і вимог — нагальна потреба часу.

L. L. MALARENKO

LENIN'S PRINCIPLES AND METHODS OF ANALYSIS AND ESTIMATION OF THE LITERARY PRODUCTION

Summary

Lenin's statements about the Party-spirit of the position, about the adherence to principles and unbiassed attitude of the editor and the reviewer; about the respect for an author, collaboration and reasoning in the editor's work are cited.
